

Uit Egypte

Van André Aciman verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos *uitgevers*

Valse papieren
Noem me bij jouw naam
Witte nachten
Alibi's
Harvard Square
Het raadsel van de liefde
Vind me

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

André Aciman

Uit Egypte

MEMOIRES

Vertaald door Babet Mossel

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 4864 8

© 1994 André Aciman

© 1995, 2020 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Babet Mossel

Deze vertaling verscheen voor het eerst

in 1995 bij uitgeverij Meulenhoff

Oorspronkelijke titel *Out of Egypt. A Memoir*

Oorspronkelijke uitgever Farrar, Straus & Giroux

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie uit de privécollectie van André Aciman

Foto auteur © Sigrid Estrada

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Alexander, Michael en Philip,
Henri en Régine,
Alain en Carole,
en Piera

Inhoud

- 1 Krijgsman, koopman, sjoemelaar, spion 9
- 2 De rue Memphis 51
- 3 Bal voor een honderdjarige 105
- 4 *Taffi al-nur!* 167
- 5 De lotuseters 235
- 6 De laatste seideravond 319

Krijgsman, koopman,
sjoemelaar, spion

‘Nàh, zijn we het of zijn we het niet, *siamo o non siamo*,’ pochte mijn oudoom Vili toen hij en ik die zomermiddag laat eindelijk gingen zitten, in een tuin die uitkeek over zijn breed uitwaaierende landgoed in Surrey.

‘Moet je nou toch kijken.’ Hij wees naar de weidse groene velden. ‘Is het niet schitterend?’ vroeg hij, alsof hij het idee van een middagwandelingetje door het Engelse landschap hoogstpersoonlijk bedacht had. ‘Vlak voor zonsondergang, even na theetijd, dan krijg ik het, altijd weer: een gevoel van vervulling, gelukzaligheid bijna. Je weet wel – alles wat ik wilde hebben, heb ik. Niet kwaad voor een man van in de negentig.’ Zijn gezicht straalde arrogante zelfvoldaanheid uit.

Ik probeerde met hem over Alexandrië te praten, over verdwenen tijden, verdwenen werelden, over het einde toen het einde aanbrak, over monsieur Costa en Montefeltro en Aldo Kohn, over Lotte en tante Flora en al die levens van zo lang geleden. Hij viel me in de rede en maakte een wegwuivend gebaar, als om een akeelig luchtje te verdrijven. ‘Allemaal flauwekul. Ik leef in het heden,’ zei hij, bijna geërgerd over mijn nostalgie. ‘*Siamo o non siamo?*’ zei hij, stond op om zijn spieren te strekken en wees vervolgens naar de eerste uil van de avond.

Het was nooit precies duidelijk wát je nu wel of niet was, maar

voor iedereen in de familie, ook voor de huidige generatie die geen woord Italiaans spreekt, is dat elliptische zinnetje nog altijd typerend voor de snoevende, roekeloze praalhans-soldaat die zich in de Eerste Wereldoorlog uit een Italiaanse loopgraaf had gehesen en vervolgens, verscholen tussen bomenrijen, het geweer stevig in beide handen geklemd, het hele Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk zou hebben neergemaaid als hij nog kogels over had gehad. Het zinnetje gaf de brallerige zelfverzekerdheid weer van een sergeant-majoor tussen een stelletje slapjanussen die je dagelijks achter de vodden moest zitten, ‘Zijn we kerels of niet?’ leek hij te zeggen. ‘Geven we ze van katoen of niet?’ ‘Zijn we het zout in de pap waard of niet?’ Dat was zijn manier om zijn angst te bezweren, zich te vermannen, niet bij de pakken neer te zitten en dat als een overwinning te zien. Zo bemoeide hij zich immers met de zaken van het lot en drong hij aan op een grotere portie, eiste hij de eer op voor alles, tot en met de onverwachte genialiteit van zijn onfortuinlijkste listen en lagen. Onverdiend geluk schreef hij toe aan een vooruitziende blik, net zoals hij voor moed aanzag wat niet veel meer dan de branie van een straatschoffie was. Hij had lef. Dat wist hij en daar geurde hij mee.

Allerminst uit het veld geslagen door de ontluisterende Italiaanse nederlaag bij de slag om Caporetto in 1917 is oom Vili altijd trots gebleven op zijn dienst in het Italiaanse leger, ook al iets waar hij mee geurde, met die levendige, zangerige Florentijnse tongval die hij had opgepikt op de Italiaanse jezùietenscholen in Constantinopel. Als de meeste joodse jongemannen die rond de eeuwwisseling in Turkije waren geboren keek Vili neer op alles wat met Ottomaanse cultuur te maken had en dweeptte hij met het Westen, om ten slotte ‘Italiaan’ te worden zoals de meeste joden in Turkije dat werden: ze maakten aanspraak op voorouderlijke banden met Livorno, een havenstad in de buurt van Pisa waar in de zestiende eeuw uit Spanje gevluchte joden waren neergestreken. In een handomdraai werd er een zeer ver Italiaans familielid opgediept in Li-

vorno, luisterend naar de Spaanse naam Pardo-Roques – Vili was zelf voor de helft een Pardo-Roques –, waarna alle levende ‘bloedverwanten’ in Turkije op slag Italiaan werden, stuk voor stuk natuurlijk toegewijde nationalist en monarchist.

Toen hij van een Alexandrijnse Griek te horen kreeg dat het Italiaanse leger helemaal niet zo heldhaftig was geweest, daagde oom Vili de man onmiddellijk uit tot een duel, vooral nadat de laatste hem eraan had herinnerd dat al die Italiaanse decoraties en tielantijnen toch echt niets afdeden aan het feit dat Vili nog altijd een Turkse gladjakker was, en joods op de koop toe. Dat bracht oom Vili tot razernij, niet omdat iemand zijn joods-zijn aan de kaak had gesteld – hij was zelf de eerste geweest om dat te doen – maar omdat hij er liever niet aan werd herinnerd dat nogal wat joden via slinkse wegen Italiaan waren geworden. Het trof dat de wapenen die hun secondanten hadden uitgekozen zo uit de tijd waren dat geen van beide duellisten ermee om wist te gaan. Niemand raakte gewond, er werden excuses aangeboden, een van de twee kreeg zelfs een giechelbui, en om een sfeer van broederschap te kweken stelde Vili een rustig restaurantje met uitzicht op zee voor, waar ze op die heldere Alexandrijnse junidag allemaal smakelijker aten dan ze in jaren hadden gedaan. Toen het tijd werd voor de rekening stond zowel de Griek als de Italiaan erop die te betalen; elk beriep zich op zijn eer en zijn genoeg, en het touwtrekken zou eeuwig zijn doorgegaan ware het niet dat oom Vili, als een goochelaar die zich ten slotte en ten einde raad genoopt ziet zijn toevlucht te nemen tot toverkunst, met zijn meest exquise zinnetje op de proppen was gekomen, dat in dit geval ‘Zeg, ben ik een man van eer of niet?’ betekende. De Griek, de hoffelijkste van het tweetal, gaf zich gewonnen.

Oom Vili wist dat ondefinieerbare maar onmiskenbare gevoel op te roepen dat hij van hoge komaf was – voortkwam uit een geslacht zo oud en voornaam dat het boven onbenullige kleinigheidjes als geboorteplaats, nationaliteit of godsdienst uitsteeg. En met

die suggestie van afkomst ging de suggestie van rijkdom gepaard, zij het steeds met de vage zinspeling dat die rijkdom helaas elders vastzat, in grond bijvoorbeeld, buitenlandse grond, iets waarvan niemand in de familie ooit erg veel had bezeten, tenzij in aarden bloempotten. Maar aan die afkomst ontleende hij krediet. En dat was voor hem het belangrijkste, want zo werden door hem en alle mannen in de familie vermogens vergaard, geleend, verloren en door huwelijk verkregen: op krediet.

Die komaf paste Vili als een handschoen, niet omdat hij erop kon bogen, noch omdat hij deed alsof en zelfs niet omdat hij het trachtte uit te stralen met de ontspannen flair van aan lager wal geraakte aristocraten. In zijn geval was het domweg de overtuiging dat hij van nature béter was. Hij bezat de voorname allure van de welgestelden, het zuinige glimlachje dat zich in het gezelschap van gelijken onmiddellijk verzacht. Hij bezat de hoffelijkheid van de rijken, hun wispelturige dedain voor rangen en standen. Hij was een ware patriciër inzake spaarzaamheid, politieke voorkeuren en losbandigheid, een pover optreden duldde hij minder dan wansmaak, wansmaak minder dan wreedheid en slechte tafelmanieren minder dan slechte eetgewoonten. Bovenal had hij een afkeer van de ‘atavismen’, zoals hij dat noemde, waarmee joden zich verrieden, helemaal wanneer ze zich voordeden als *gojim*. Hij dreef de spot met alle aangetrouwde familieleden en kennissen die er typisch joods uitzagen, niet omdat hij er zelf niet typisch joods uitzag of omdat hij joden haatte, maar omdat hij wist hoezeer anderen dat deden. *Het komt door joden als zij dat ze joden als wij haten*. Wanneer hij werd gekleineerd door een belijdende jood die trots was op zijn erfgoed, liet Vili zijn antwoord langzaam van zijn tong rollen als een pit die hij al veertig jaar in zijn mond liet rondwentelen: ‘Trots waarop? Zijn we allemaal sjacheraars of niet, op de keper beschouwd?’

En sjacheren was inderdaad waar hij het meeste van wist en het beste in was. Hij leurde zelfs met fascisme bij de Engelsen in Egypte

te en later, voor de Italianen, ook nog in Europa. Hij was even verknocht aan Il Duce als aan de paus. Zijn jaarlijkse toespraken voor de Hitlerjugend in Duitsland vonden daar warm onthaal en werden een beruchte twistappel in de familie. 'Bemoei je er niet mee, ik weet wat ik doe,' zei hij dan. Jaren later, toen de Engelsen begonnen te dreigen dat ze alle volwassen Italiaanse mannen in Alexandrië gingen oppakken, dook oom Vili opeens in zijn kasten en wapperde vervolgens met oude documenten van het rabbinaat van Constantinopel om zijn vrienden bij het Engelse consulaat erop te wijzen dat hij, als Italiaanse jood, toch onmogelijk kon worden beschouwd als een gevaar voor Engelse belangen. Wilden ze dat hij de Italianen ging bespioneren? De Engelsen hadden zich niet beter kunnen wensen.

Hij kweet zich zo briljant van zijn taak dat hij na de oorlog werd beloond met een achttiende-eeuws landgoed in Surrey, waar hij in patricische armoede de rest van zijn dagen sleet, onder de aangenomen naam dr. H.M. Spingarn. Herbert Michael Spingarn was een Engelsman die Vili als kind in Constantinopel had ontmoet en die twee levenslange passies in hem had gewekt: de Levantijnse zucht om wat ook maar Engels was naar de kroon te steken en de Ottoomaanse minachting voor al wat Engels was. Oom Vili, die zijn onmiskenbaar joodse naam had ingeruild voor een Angelsaksische, kromp ineem van half verholen gêne toen ik hem vertelde dat die collega-Spingarn zelf een jood was. 'Ja, ik meen me zoiets te herinneren,' zei hij vaag. 'Waar zitten we eigenlijk niet, hè? Krab het bovenste laagje eraf en je zult zien dat iedereen joods is,' meesmuilde de tachtigjarige Turks-Italiaans-anglofiel-hogeropgekomen-fascistische jood die zijn carrière was begonnen als venter van Turkse fezzes in Wenen en Berlijn en zou beëindigen als de exclusieve venduhouder van de bezittingen van de afgezette koning Faroek. 'De Sotheby's van Egypte; maar evengoed een sjacheraar,' voegde hij eraan toe en leunde achterover in zijn stoel terwijl we beiden naar een zwerm vogels keken die neerstreek op het troebele stilstaande

water van wat eens een prachtige vijver moest zijn geweest. ‘Toch een geweldig volkje, die joden,’ zei hij dan in gebroken Engels, op een bestudeerde toon van koele minachting, waarin bewuste oppervlakkigheid en een duidelijk besef van het stompzinnige van die opmerking meeklonken, als om te laten doorschemeren dat hij, wanneer het zijn geloofsgenoten betrof, altijd het tegenovergestelde bedoelde van wat hij zei. Na lofbetuigingen liet hij zich steevast vilein uit over die prachtige maar ‘schurkachtige joden’, om vervolgens weer uit een ander vaatje te tappen. ‘Maar laten we wel wезen – Einstein, Schnabel, Freud, Disraeli,’ oreerde hij dan, met een twinkeling in zijn ogen en een half onderdrukte glimlach. ‘Waren ze het of waren ze het niet?’

Hij was uit Egypte – waar de familie in 1905 vanuit Constantinopel naartoe was getrokken – weggegaan als aankomend cadet met pit in zijn donder en kwikzilver in zijn ogen. Hij had in Duitsland gestudeerd, in het Pruisische leger gediend, was in 1915 overgelopen toen de Italianen bij de oorlog betrokken raakten, en had na Caporetto de rest van de oorlog op Cyprus uitgezeten, als tolk. Vier jaar na zijn ontslag uit militaire dienst keerde hij terug naar Egypte, een elegante pierewaaier van eind twintig, wiens schaamteloos knappe uiterlijk een geschiedenis van duistere handeltjes en meedogenloze belegeringen in de strijd der seksen verried. Zijn zusters, onder de indruk van zijn veroveringen, vonden hem uitgesproken mannelijk, met die schalks opgewipte rand van zijn gleufhoed, dat ongeduldige *Kom, kom!* in zijn stem en het paternalistische vertoon waarmee hij je een fles champagne die je probeerde te ontkurken uit je handen trok en *Laat mij maar* zei – nooit bazig, maar met net genoeg overwicht om duidelijk te maken dat hij meer in zijn mars had, heel wat meer. Hij had in alle mogelijke veldslagen, voor alle mogelijke partijen, met alle mogelijke wapenen gevochten. Hij

was een volleerd scherpschutter, een opmerkelijk sportman, een geslepen zakenman, een onvermurwbaar rokkenjager – en jawel, uitgesproken mannelijk.

‘Zijn we het of zijn we het niet,’ snoefde hij na een verovering, of nadat hij op de beurs een slag had geslagen, of ineens weer was hersteld van een malaria-aanval, of wanneer hij een geraffineerde vrouw doorzag of een straatrover neersloeg, of de wereld gewoon wilde tonen dat hij zich niet zo makkelijk beet liet nemen. Het betekende: heb ik ze afgetroefd of niet? Hij bezigde dat zinnetje nadat hij een moeilijke transactie had afgesloten: heb ik je niet gezegd dat ze me nog om mijn prijs zouden komen smeken? Of wanneer hij een afperser in de gevangenis had laten zetten: had ik hem niet gewaarschuwd dat hij me niet voor een doetje moest houden? Of wanneer zijn geliefde zuster, tante Marta, hysterisch huilend bij hem aan kwam zetten nadat de zoveelste verloofde haar de bons had gegeven, in welk geval zijn zinnetje betekende: dat had iedereen die een beetje man is kunnen zien aankomen! Heb ik je niet gewaarschuwd? Waarna hij haar, om haar eraan te herinneren dat ze wel meer in huis had dan tranen, bij zich op schoot zette, allebei haar handen in de zijne nam en haar o zo zachtjes wiegde, haar verzekerd dat ze eerder over haar smart heen zou komen dan ze dacht, want zo ging dat met liefdesverdriet, en bovendien, was ze het of was ze het niet?

Later kocht hij dan rozen voor haar en wist hij haar voor een paar uur, misschien een paar dagen tot bedaren te brengen. Maar ze liet zich niet altijd zo gemakkelijk manipuleren, en soms had hij haar nauwelijks losgelaten en zich weer in zijn studeerkamer teruggetrokken of hij hoorde haar opeens hysterisch gillen aan de andere kant van het appartement. ‘Maar wie wil er met me trouwen, wie?’ bleef ze haar zusters maar vragen, snikkend en haar neus snuitend in de eerste de beste doek waar haar blik op viel.

‘Wie wil er nou met mij trouwen op mijn leeftijd, vertel me dat maar eens, wie dan, wie?’ vroeg ze, terwijl ze zich krijsend en al

weer in zijn studeerkamer wist te dringen.

‘Er komt heus wel iemand, let maar op,’ zei hij dan.

‘Er komt niemand,’ hield zij vol. ‘Zie je dan niet waarom? Zie je dan niet dat ik lelijk ben? Dat weet ik zelfs!’

‘Lelijk, nee, dat ben je niet!’

‘Wind er nou maar geen doekjes om: lelijk!’

‘Je bent misschien niet de mooiste...’

‘Maar op straat kijkt geen mens me ooit na!’

‘Jij moet aan een gezin denken, Marta, niet aan de straat.’

‘Je begrijpt het gewoon niet, hè? Het enige wat jij doet is mijn woorden zo verdraaien dat ik een domkop lijk!’ Ze begon haar stem te verheffen.

‘Nou ja, als je dan per se van me wilt horen dat je lelijk bent, jij je zin: je bent lelijk.’

‘Niemand begrijpt het, niemand.’

En dan dwarrelde ze weer weg, als een kwijnende schim die troost was komen zoeken bij de levenden en dan alleen maar werd weggebonjourd.

Tante Marta's *crises de mariage*, zoals ze werden genoemd, konden uren doorgaan, dat wist iedereen. Naderhand had ze dan zo'n barstende hoofdpijn dat ze zich al vroeg in de middag te slapen legde en haar gezicht pas de volgende ochtend weer durfde te vertonen, en zelfs dan hoefde de storm nog niet te zijn uitgewoed, want zodra ze uit bed was vroeg ze iedereen die haar pad kruiste naar haar ogen te kijken. ‘Ze zijn opgezet, hè?’ zei ze. ‘Kijk dan. Maar kijk dan toch,’ drong ze aan terwijl ze haar ogen zowat uitstak. ‘Nee hoor, je ziet er niets van,’ werd er dan geantwoord. ‘Je liegt. Ik kan het zelfs voelen, hoe opgezet ze zijn. Nu weten ze allemaal dat ik om hem gehuild heb. En ze gaan het hem vertellen ook, dat weet ik. Ik voel me zo vernederd, zo vernederd.’ Haar stem beefde net zolang tot er een snik uit losbrak, en daar stroomden de tranen alweer.

De rest van de dag kwamen haar moeder, haar drie zusters, vijf broers en schoonzusters en zwagers om beurten even in haar deur

staan om een blik op haar te werpen, met een kom ijsklontjes voor haar ogen bij zich terwijl zij daar in het donker lag met een kompres van eigen makelij. ‘Ik heb het zo zwaar. Als je eens wist hoe zwaar ik het heb,’ kreunde ze dan, met precies dezelfde woorden die ik haar meer dan vijftig jaar later hoorde fluisteren in een ziekenhuiskamer in Parijs, toen ze lag weg te teren aan kanker. Oom Vili, die met zijn andere broers en zusters in de volgepakte woonkamer zat, kon zich niet meer inhouden. ‘Zo is het welletjes! Wat Marta echt nodig heeft – dat weten we allemaal.’ ‘Doe niet zo ordinair,’ viel zijn zus Clara hem in de rede, niet in staat een giechel-lachje te onderdrukken terwijl ze voor haar ezel de zoveelste versie van de aartslelijke kop van Tolstoj stond te schilderen. ‘Zie je wel?’ kaatste oom Vili terug. ‘Jou mag de waarheid dan niet aanstaan, maar iedereen is het met me eens,’ ging hij verder, met groeiende ergernis in zijn stem. ‘Al die jaren, en het arme kind weet nog niet eens het verschil tussen een man z’n voor- en z’n achtersteven.’ Hun oudere broer Isaac schoot in de lach. ‘Kun jij je haar echt voorstellen met iemand?’ ‘Zo is het wel weer welletjes,’ snauwde hun moeder, een matriarch van tegen de zeventig. ‘We moeten een nette joodse man voor haar vinden. Rijk, arm, maakt niet uit.’ ‘Maar wie dan, wie dan, wie, zeg dan wie?’ onderbrak tante Marta haar, die op weg naar de badkamer het staartje van hun gesprek had opgevangen. ‘Het is uitzichtloos. Uitzichtloos. Waarom moest ik van jou met alle geweld mee naar Egypte, waarom?’ zei ze tot haar zus Esther. ‘Het is warm en benauwd, ik loop de hele tijd te zweten, en de mannen hier zijn zo vreselijk.’

Oom Vili stond op, vlijde zijn hand om haar heup en zei: ‘Kom tot jezelf, Marta, en maak je geen zorgen. We vinden wel iemand voor je. Dat belooft ik je. Laat het nou maar aan mij over.’

‘Maar dat zeg je altijd, altijd zeg je dat, en nooit meen je het. En trouwens, wie kennen we hier?’

Dit was Vili’s langverbeide wachtwoord. En hij omkleedde zijn optreden met de bestudeerde nonchalance van een man die er-

toe gedreven werd precies de woorden te gebruiken die hem al op het puntje van de tong lagen. In het onderhavige geval betekenden ze: kan iemand er werkelijk aan twifelen dat wij goede connecties hebben?

Dit was een bedekte verwijzing naar oom Isaac, die er tijdens zijn studie aan de universiteit van Turijn in was geslaagd zeer hecht bevriend te raken met een medestudent genaamd Foad, de toekomstige koning van Egypte. Beide mannen spraken Turks, Italiaans, Duits en wat Albanees, en ze hadden onderling een eigen jargon ontworpen, rijk aan obsceniteiten en dubbelzinnigheden, dat ze Turkitalbanisch noemden en tot op hoge leeftijd bleven spreken. Omdat oom Isaac al zijn hoop op die vriendschap had gevestigd, had hij zijn ouders en broers en zusters ten slotte weten over te halen alles in Constantinopel van de hand te doen en naar Alexandrië te verhuizen.

Oom Vili mocht graag opscheppen dat zijn broer – en in het verlengde daarvan ook hijzelf – de koning ‘bezat’. ‘Hij steekt de koning in zijn borstzak,’ zei hij dan, wijzend op zijn eigen borstzak, waarin altijd en eeuwig een zilveren sigarettenkoker met het zegel van de koning zat. Uiteindelijk was het de koning die Isaac voorstelde aan de man die zo’n belangrijke rol in het leven van zijn zuster zou gaan spelen.

Het slot van het liedje was dat tante Marta, die toen tegen de veertig begon te lopen, werd uitgehuwelijkt aan deze man, een rijke Zwabische jood, die door de hele familie ‘de Schwab’ werd genoemd – zijn ware naam luidde Aldo Kohn – en die vrijwel niets anders deed dan de hele dag golf en de hele avond bridge spelen, en tussen de bedrijven door Turkse sigaretten rookte waarop met ragfijne gouden sierletters zijn naam en familiewapen stonden. Het was een kalende, corpulente man die tien jaar daarvoor door Marta was afgewezen, maar vastbesloten was opnieuw naar haar hand te dingen, en dat bovendien zonder een bruidsschat te verlangen, wat iedereen wel zo goed uitkwam. Op een van de familiebijeen-